

SEPARACJA W PRAWIE CYWILNYM PROCESOWYM

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Przedmiotem rozważań niniejszego opracowania uczyniono separację w prawie cywilnym procesowym. Analizie poddano postępowanie o separację jako formę ochrony trwałości małżeństwa z perspektywy realizacji prawa do sądu. Celem tak zakreślonego zadania badawczego była potrzeba zbudowania kompleksowego obrazu postępowania o separację, której status w prawie materialnym sprzężony jest z prawem cywilnym procesowym. Dotychczas badania naukowe nie ujmowały tej problematyki syntetycznie. Materia ta ma jednak doniosłe znaczenie praktyczne przy właściwym ukształtowaniu i wykładni przepisów, regulujących postępowanie cywilne.

Osiągnięcie zamierzonego celu wymagało posłużenia się kilkoma metodami badawczymi. Przy analizie tekstów prawnych zastosowano metodę dogmatyczną. Dorobek doktryny i orzecznictwa w zakresie przedmiotu badań poddano analizie stosując metodę analityczną. Skorzystanie z metody historycznej pozwoliło na przedstawienie ewolucji separacji jako instytucji prawnej. Analiza poczyniona na podstawie metody prawno-porównawczej umożliwiła zaprezentowanie różnych sposobów kształtowania separacji w systemach prawa oraz dyferencjację na płaszczyźnie separacji i rozwodu.

Instytucja separacji, chociaż nierozzerwalnie związana z ochroną małżeństwa, nie zawsze była ujmowana w polskim systemie prawa. Rozwój kształtowania jej jako instytucji prawnej przedstawiono w rozdziale pierwszym. Nie można jednak było się tu ograniczyć wyłącznie do rozwiązań przyjmowanych przez prawodawcę krajowego i stąd też pod uwagę wzięto różne sposoby regulowania separacji w systemach prawnych Włoch, Francji, Anglii i Walii, Hiszpanii oraz w Republice Litwy. Separacja jest bowiem instytucją uniwersalną w tym sensie, że prawodawcy różnie ujmują ją w relacji do rozwodu. W wyniku poczynionej analizy podkreślono sposób kształtowania separacji przyjęty przez prawodawcę polskiego, polegający na regulowaniu jej niezależnie od instytucji rozwodu.

Podstawowe znaczenie co do ujmowania separacji w systemie prawa, znajduje swoją podstawę w założeniach o subsydiarnym wsparciu małżeństwa w przypadku rozkładu pożycia. Wsparcie to polega na uregulowaniu środków prawnych, umożliwiających małżonkom racjonalne podejmowanie decyzji, a tym samym omijanie działań nierozważnego decydowania o losach małżeństwa. Z tych powodów w rozdziale drugim konieczne było wskazanie funkcji separacji oraz wskazanie możliwości ich realizacji. Uznano, że sprzężenie norm statuujących separację w prawie materialnym z normami prawa cywilnego procesowego jest fundamentalne co do urzeczywistnienia tych funkcji, gdyż prawodawca nie dopuszcza innej niż droga sądowa możliwości kształtowania stosunku rodzinnoprawnego małżeństwa. W tym kontekście przedstawiono granice funkcji separacji, zakreślając miejsce postępowania cywilnego w relacji do funkcji tej instytucji. Uznano, że kryteriami według których należy te granice rozpoznać są dobro dziecka oraz zasada równości. Z tej perspektywy można było w dalszej kolejności wskazać relacje, zachodzące pomiędzy funkcją ochronną separacji, a funkcją ochronną postępowania cywilnego. W tym celu poddano analizie kwestie odnoszące się do konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu, ujętego jako agregat praw, na które składają się

prawo dostępu do sądu, prawo do odpowiedniego ukształtowania postępowania sądowego oraz prawo do wyroku.

Z uwagi na wielowątkowość i złożoność powyższych kwestii, w dalszej części niemniejszego opracowania skoncentrowano się na analizie gwarancji realizacji prawa do sądu z perspektywy procesowej oraz ustaleniu odrębności w przebiegu postępowania o separację. Dlatego też przedmiotem analizy w rozdziale trzecim uczyniono zasady dobra dziecka, ochrony rodziny, solidarności grupy rodzinnej, trwałości małżeństwa i świeckości, gdyż jako szczególny element systemu prawa wpływają na treść norm, wywodzonych z obowiązujących przepisów. W taki sposób wyznaczają kierunek wykładni przepisów, odnoszących się do postępowania o separację, w tym modyfikacji zasad dyspozytywności i kontradyktoryjności w przepisach postępowania odrębnego w sprawach o separację.

Wynik wykładni art. 18 Konstytucji RP – poczynionej zgodnie z przyjętymi w koncepcji derywacyjnej dyrektywami interpretacyjnymi – był podstawą wniosku, że w obowiązującym stanie prawnym nakaz ochrony małżeństwa może zostać uznany za podstawę regulowania separacji w systemie prawa. Wskazano, że normy prawne wyrażone w przepisach art. 18 Konstytucji RP określają dwie sprzężone ze sobą sytuacje prawne. Z jednej strony wyznaczają uprawnionym w tym przepisie podmiotom możliwość żądania ochrony przed czymś niekorzystnym, złym lub niebezpiecznym. Z drugiej strony podkreślono, że jednym z obowiązków adresatów norm jest uregulowanie i kształtowanie postępowania adekwatnego do charakteru spraw o separację, w ramach którego prawodawca określi grupę środków ochronnych o charakterze procesowym. Na tej podstawie przyjęto, że modyfikacja zasad kontradyktoryjności i dyspozytywności w przepisach postępowania odrębnego o separację, podyktowana jest funkcją ochronną tej instytucji.

Przedmiotem rozważań w rozdziale czwartym objęto zagadnienia, dotyczące problematyki statusu sądu i jego roli w odniesieniu do postępowania o separację. Szczegółowo scharakteryzowano jego strukturę i właściwość w tej kategorii spraw. Przedstawiono obowiązujące wymogi co do składu sądu i udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. W tym zakresie poddano analizie przepisy regulujące kryteria i gwarantujące sprawiedliwe orzekanie, w szczególności bezstronność i niezawisłość, których brak może prowadzić do nieważności postępowania.

W rozdziale tym scharakteryzowano zwięźle sądowe tryby rozpoznawcze w sprawach o separację, przedstawiając kryteria rozpoznania spraw w trybie procesowym i nieprocesowym. Z uwagi na konieczność efektywnego oddziaływania funkcji separacji w tej części opracowania poruszono kwestię przejrzystości przepisów postępowania w sprawach będących przedmiotem opracowania oraz projektowanych w tym zakresie zmian. Odniesiono się również do problematyki związanej z dostępem do sądu w sprawach o separację małżeństw transgranicznych, poddając analizie regulacje obowiązujące na płaszczyźnie współpracy z państwami członkowskimi Unii Europejskiej oraz przepisy w obszarze stosunków z państwami niebędącymi członkami Unii Europejskiej.

Nie zostałyby w pełni osiągnięty cel badawczy, gdyby nie poczyniono analizy przepisów kształtujących postępowanie o separację bez szczegółowych rozważań o podmiotach postępowania odrębnego w tej kategorii spraw, co uczyniono w rozdziale piątym. Przez pryzmat tych zagadnień, przedmiot badań dotyczył małżonków jako jedynych stron postępowania o separację. W tym zakresie ważne było przedstawienie sytuacji procesowej małżonka niepełnosprawnego oraz małżonka pozwanego w sprawie o separację, którego miejsce pobytu nie jest znane. Analizując przepisy pod kątem zasady równości, podkreślono zasadność działania w sprawie kuratora dla osoby niepełnosprawnej oraz kuratora nieznanego

z miejsca pobytu. Kolejne zagadnienie rozważane w ramach zakresu podmiotowego spraw o separację, dotyczyło celowości udziału pełnomocników oraz Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka i Prokuratora.

W praktyce wytoczenie powództwa o separację oznacza konfrontację istniejącego formalnie stosunku małżeństwa z aktualnym stanem faktycznym, który ze względu na rozkład pożycia jest sprzeczny z oczekiwaniami małżonków i którego zmiany domaga się powód żądający separacji. Powództwo o ukształtowanie – obligatoryjne w sprawach o separację było przedmiotem rozważań w rozdziale szóstym. Uprawnienie przyznane małżonkom do wytoczenia powództwa kształtującego o separację, uznano za wyraz funkcji ochronnej, gdyż umożliwia zmianę niewłaściwie funkcjonujących stosunków małżeńskich i rodzinnych, ochraniając jednocześnie małżeństwo przed definitywnym rozwiązaniem. W tym kontekście podkreślono, że roszczenie procesowe jest jednym z elementów, współkształtujących przedmiot postępowania o separację, gdyż drugim są przesłanki dobra dziecka i zasad współżycia społecznego, których ustalenia w toku postępowania wymaga prawodawca.

Ważny zatem dla separacji i jej funkcji jest taki kształt postępowania, by nie dochodziło w jego toku do pogorszenia rozkładu pożycia małżonków. Z charakteru spraw małżeńskich wynika konieczność ujawniania tych aspektów życia rodzinnego i małżeńskiego, które dotyczą intymności i prywatności nie tylko małżonków i ich dzieci, ale również osób trzecich. Wśród przepisów odrębnych postępowania w sprawach małżeńskich ważne znaczenie ma możliwość rozpoznania sprawy o separację przy drzwiach zamkniętych. Tę i inne odrębności postępowania w sprawie o separację rozważano w rozdziale siódmym. Szczegółowo przeanalizowano odmienności kształtujące model postępowania o separację, wskazując te uregulowane w ogólnych przepisach odrębnych postępowania w sprawach małżeńskich oraz te charakterystyczne jedynie dla separacji albo rozwodu. Analizie poddano problematykę procesowych aspektów niestawiennictwa stron, zakaz powództwa wzajemnego, odmienności co do dowodu z przesłuchania stron, ograniczenia dowodu z zeznań świadków, a także zagadnienia, odnoszące się do statusu wywiadu środowiskowego oraz zakaz wszczynania odrębnych postępowań w toku sprawy o separację. W tym rozdziale pod kątem specyfiki spraw o separację rozważano podejmowanie prób pojednania małżonków w toku posiedzeń pojednawczych oraz mediację. Doniosłość tej ostatniej w toku spraw o separację podkreślono, przedstawiając jej cechy oraz celowość regulowania mediacji z perspektywy spraw o separację.

Dopiero po przeprowadzeniu postępowania dowodowego sąd oceni, czy zachodzą przesłanki wymagane do orzeczenia separacji i wyda lub nie orzeczenie o cesze konstytucyjnej. Zagadnienia odnoszące się do wyroku w przedmiocie separacji w relacji do funkcji tej instytucji były przedmiotem rozważań w rozdziale ósmym. Analizie poddano zakres przedmiotowy wyroku w sprawach o separację oraz gwarantowany w nim skutek procesowy w postaci rozszerzonej skuteczności. W tym kontekście przedstawiono znaczenie wyroku separacyjnego w relacji do funkcji tej instytucji. Analizie poddano również przepisy regulujące zniesienie separacji.

Prawomocny wyrok orzekający o separacji ma zagwarantować stabilizację niewłaściwie funkcjonujących relacji małżeńskich, a tym samym umożliwić realizację funkcji separacji. Wnoszeniu środków zaskarżenia orzeczenia kończącego postępowanie o separację dotyczył rozdział dziewiąty. W tym względzie podkreślono zasadność wnoszenia apelacji i zażalenia w ramach realizacji zasady instancyjności postępowania. Poddano także analizie przepisy regulujące możliwość wnoszenia nadzwyczajnych środków zaskarżenia, wzruszających stabilność prawomocnego orzeczenia o separacji.

Ostatnią częścią opracowania są wnioski. W tym miejscu powrócono do problematyki, którą w ramach opracowania uznano za determinującą do urzeczywistnienia funkcji separacji na gruncie postępowania cywilnego. Podsumowanie zamykają wnioski de lege ferenda w płaszczyźnie postulowanych zmian w przepisach oraz uwagi dotyczące funkcji ochronnej separacji w obszarze rzeczywistości społecznej, wykraczającej poza drogę postępowania sądowego.

Przedstawiona w opracowaniu analiza separacji w prawie cywilnym procesowym pozwoliła określić założony w przepisach model normatywny postępowania o separację oraz wskazać zamierzone skutki prawne w sferze prawnej małżonków, powstające w następstwie skutecznego żądania separacji. W tym kontekście stwierdzono, że cecha szczególna tego modelu polega na tym, że oddziaływanie funkcji ochronnej separacji jest wielowymiarowe, gdyż konsekwencje norm, na podstawie których uprawniony małżonek realizuje prawo do sądu, dotyczą każdej konkretnej sprawy, a także mają znaczenie ogólnospołeczne.

Przeprowadzona analiza przepisów oraz powzięte co do przedmiotu badań rozważania potwierdziły, że model normatywny postępowania o separację nie jest konstrukcją zamkniętą, w takim sensie, że podlega modyfikacjom z woli ustawodawcy, w szczególności o nowe rozwiązania prawne, w ramach których poszukuje się nowych sposobów rozwiązywania różnych kwestii spornych w małżeństwie. W tym kontekście podkreślono, że gwarancje ochronne uregulowane w przepisach prawa cywilnego procesowego o separację nie są wystarczające do efektywnego oddziaływania funkcji ochronnej tej instytucji. Jest warunkowane także przez postawę zainteresowanych małżonków oraz przyjętymi w danej społeczności wzorcami kulturowymi. Dopiero pełne zharmonizowanie interakcji w zakresie dokonywania czynności procesowych na gruncie postępowania o separację, może stać się podstawą do faktycznego oddziaływania funkcji ochronnej separacji na gruncie postępowania cywilnego.

Słowa kluczowe: separacja, prawo cywilne procesowe, postępowanie cywilne, przepisy odrębne.

Minonara Jeral